PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Zeevang

Gemeentebeschrijving, december 1991

Foto omslag:
Watertoren uit 1925,
gebouwd naar ontwerp van
ir. B.F. Nieveldt, aan de
Kwadijk 39 te Kwadijk

Inhoudsopgave

Verantwoording *5*

1. Inleiding *7*

2. Bodemgesteldheid *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *9*

3. Grondgebruik *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-Agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *11*

4. Infrastructuur *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *13*
4.3 Dijken en kaden *13*
4.4 Spoor- en tramwegen *14*
4.5 Militaire infrastructuur *14*

5. Nederzettingsstructuur *15*
5.1 Algemeen *15*
5.2 Oosthuizen *15*
5.3 Beets *15*
5.4 Kwadijk *15*
5.5 Middelie *16*
5.6 Warder *16*
5.7 Verspreide bebouwing *16*

6. Bebouwingskarakteristiek *17*
6.1 Oosthuizen *17*
6.2 Beets *17*
6.3 Kwadijk *18*
6.4 Middelie *18*
6.5 Warder *18*
6.6 Buitengebied *18*

Verantwoording inventarisatie *19*

Lijst van geraadpleegde literatuur *21*

Tabel *23*

Herkomst afbeeldingen *25*

Afbeeldingen *27*

Register *41*

Colofon *43*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Zeevang. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Waterland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek, een stedebouwkundige typologie, een beschrijving van de gebieden met bijzondere waarden, alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.
De MIP-werkzaamheden betreffende de gemeente Zeevang zijn uitgevoerd door ir. R.L. Lourijsen, als inventarisator jongere bouwkunst verbonden aan de provincie Noord-Holland en door M.J.B. van den Beemt, als stagiair verbonden aan de provincie Noord-Holland.

Haarlem, december 1991.

1. Inleiding

De gemeente Zeevang ligt in de provincie Noord-Holland in het MIP-inventarisatiegebied Waterland. Naast Oosthuizen, waar het gemeentehuis van Zeevang staat, omvat de gemeente de dorpen Beets, Kwadijk, Middelie en Warder, alsmede de buurtschappen Etersheim, Hobrede en Schardam. De landoppervlakte van de gemeente bedraagt 3.631 ha, en zij telde op 1-1-1989 5.657 inwoners (zie tabel voor bevolkingsaantallen gedurende de MIP-periode). Hierbij is uitgegaan van de grenzen zoals die bij de aanvang van het MIP (14-3-1988) golden, zodat de grenswijziging van 1-1-1991, waarbij de omvang iets is toegenomen ten laste van de gemeente Edam-Volendam, buiten beschouwing blijft.

De gemeente Zeevang bestaat sinds 1-8-1970. Zij werd gevormd door het samenvoegen van een vijftal gemeenten: Beets, Kwadijk, Middelie, Oosthuizen en Warder. De enige wijziging in de gezamenlijke buitengrens van deze 5 gemeenten vond plaats in 1921, waarbij een klein deel van de Wester Weeren, gelegen in de gemeente Middelie, overging naar de gemeente Edam (tegenwoordig Edam-Volendam).

Vier gemeenten grenzen aan Zeevang. In het noorden is dat Wester-Koggenland, in het westen Beemster, in het zuidwesten Purmerend en in het zuidoosten Edam-Volendam.

De gemeente Zeevang maakt deel uit van het MIP-inventarisatiegebied Waterland, dat verder bestaat uit de gemeenten Akersloot, Beemster, Broek in Waterland, Edam-Volendam, Graft-De Rijp, Ilpendam, Jisp, Katwoude, Landsmeer, Marken, Monnickendam, Purmerend, Schermer, Uitgeest, Wormer en Wijde Wormer.
(Zie afbeeldingen 1 t/m 6)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

Verreweg het grootste deel van de gemeente Zeevang behoort tot het zogenaamde veenpolderlandschap. De bodem bestaat voornamelijk uit (niet-uitgeveende) veengronden.
Reeds in de 10de eeuw werd een begin gemaakt met het ontginnen van dit tot dan toe woeste veengebied. Als basis voor de ontginning dienden de in het gebied aanwezige natuurlijke veenstroompjes, zoals de IJe en de Wijzend. Haaks hierop werden op regelmatige afstand sloten gegraven om het veen te ontwateren. Wanneer men de ontginningen wilde uitbreiden deed men dat door simpelweg de sloten, en dus de kavels veenwaarts te verlengen. Op deze wijze ontstond het patroon van strokenverkaveling, dat we heden ten dage nog steeds aantreffen in de Zeevang.
In het noordoosten van de gemeente liggen enkele kleigebiedjes. Naast de reeds in 1631 drooggemalen Etersheimerbraak waar zware, oude zeeklei aan de oppervlakte komt, gaat het hier om een aantal buitendijkse aanwassen. Op deze aan de buitenzijde van de zeedijk gelegen strookvormige gebiedjes werd tot aan de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 regelmatig jonge zeeklei afgezet. Van deze gebiedjes zijn de Ooster- en Rietkoog nabij Schardam inmiddels van een lage kade voorzien.

Van reliëf is in de gemeente Zeevang nauwelijks sprake. Vrijwel de gehele gemeente ligt tussen de 2,0 en 1,5 meter onder N.A.P. Uitzonderingen hierop zijn enerzijds de bovenkant van enkele van de dijken, en anderzijds de kleiputten in de Etersheimerbraak welke een diepte van 6,2 meter onder N.A.P. bereiken.
(Zie afbeelding 7)

2.2 Afwatering

Inklinking, en dus maaiveldaling was één van de gevolgen van het ontwateren van het veen. De aanleg van dijken werd nodig om het tot beneden de zeespiegel dalende land te beschermen tegen overstromingen. Aangezien de bedreiging door het water niet van één kant kwam kon men niet volstaan met een dijk aan één zijde van het te beschermen stuk land, maar was het nodig er een dijk geheel omheen te leggen. Op deze manier ontstonden in de gemeente Zeevang zes verschillende polders.
De grootste van deze zes polders is Polder de Zeevang, waaraan de gemeente haar naam dankt. Waar in 1864 nog vijf vijzelmolens nodig waren voor het bemalen van de polder deed in 1936 één elektrisch gemaal aan de Purmerringvaart al het werk. Binnen de polder hebben natuurlijke waterlopen zoals de IJe en de Wijzend bij de af- en ontwatering een belangrijke rol gespeeld. In de polder liggen drie drooggemaakte braken. Ooit werd op deze plaatsen als gevolg van verschillende dijkdoorbraken het veen weggeslagen waardoor meertjes (wielen) ontstonden. Reeds in 1631 werd een van deze meertjes, de Etersheimerbraak, met behulp van een windmolen drooggemalen.
Twee andere, de Zandbraak en de Heintjesbraak, werden gedurende de MIP-periode, in respectievelijk 1866 en 1882, ook met behulp van windmolens drooggemalen. De molens, bij de Etersheimerbraak staat nog een restant, zijn inmiddels door elektrische gemaaltjes vervangen.
De Hobreder Koog, welke tot 1880 middels een schepradmolen zelfstandig op de Beemsterringvaart uitwaterde maakt tegenwoordig deel uit van Polder de Zeevang.
In het noorden liggen de polders Westerkoog en Beetskoog welke beide zelfstandig via een klein elektrisch gemaal uitwateren op de Beemsterringvaart. Door de aanleg van de Hollandsche Spoorweg in 1885 werd de Westerkoog in tweeën gesplitst: de Kleine en de Grote Koog. Ook de

Polder Beschoot, waarvan overigens slechts een klein deel in de gemeente Zeevang ligt, watert uit op de Beemsterringvaart.
Omdat al deze polders uitwateren op de Beemster- en/of Purmerringvaart maken zij deel uit van het afwateringsgebied van de Schermerboezem. Dit in tegenstelling tot de drie buitendijkse polders: de Riet-, Floris- en Oosterkoog. Deze lozen het overtollige water, bij hoge waterstanden geholpen door kleine windmolentjes, direkt op het Markermeer (deel van het IJsselmeer, voorheen Zuiderzee).
(Zie afbeelding 10)

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

Het agrarisch grondgebruik in de gemeente Zeevang is gedurende de laatste paar eeuwen, en dus ook gedurende de MIP-periode, beperkt gebleven tot gebruik als weide- en hooiland. Ook na 1940 is hierin geen verandering gekomen. In een veengebied als de Zeevang is het de hoge grondwaterstand die akkerbouw onmogelijk maakt. Verlagen van die grondwaterstand zou in een toch al onder N.A.P. gelegen veengebied enorme problemen met zich mee brengen (het maaiveld zou verder dalen). Overigens is de ligging van de gemeente Zeevang beneden de zeespiegel deels te wijten aan het feit dat men vele eeuwen geleden (ver vóór de MIP-periode) wél gepoogd heeft de grondwaterstand ten behoeve van de akkerbouw te verlagen.
De kavels waarop de weide- en hooilanden liggen zijn vrijwel zonder uitzondering zeer lang (1,5 tot 2 km), en van elkaar gescheiden door brede sloten. In hoofdstuk 2 werd al duidelijk dat het gaat om een regelmatige strokenverkaveling met bewoning op de kavels, waarbij de natuurlijke veenstromen in het gebied als ontginningsbasis hebben gediend.
Al vóór 1850 waren de meeste percelen over de weg bereikbaar, zodat we ondanks het waterrijke karakter niet van een vaarpolder kunnen spreken. Zowel tijdens als na de MIP-periode is de verkavelingsstructuur in de gemeente Zeevang ongewijzigd gebleven.

3.2 Niet-agrarisch grondgebruik

Niet-agrarisch grondgebruik heeft zich in de geschiedenis van de gemeente Zeevang tot op de dag van vandaag nauwelijks voorgedaan. Het enige grondgebruik dat als zodanig aan te merken valt is het delven van klei in een aantal putten in de Etersheimerbraak. Hiertoe werd in 1916 de aanzet gegeven door het Hoogheemraadschap Noordhollandsch Noorderkwartier. Na de watersnoodramp van dat jaar was er veel klei nodig om de zeedijken te versterken. Hiertoe kocht het hoogheemraadschap een aantal percelen in de Etersheimerbraak, waar de klei immers aan de oppervlakte lag. Nadat men in 1926 het gebied waarin gedolven werd met enige percelen uitbreidde, bereikte men uiteindelijk een diepte van 6,2 meter onder N.A.P. In de dertiger jaren werd het delven van klei in de gemeente Zeevang voorgoed beëindigd.

3.3 Landschapsbeeld

Het landschap in de gemeente Zeevang heeft een zeer open en waterrijk karakter. De vele weilanden worden van elkaar gescheiden door brede sloten. Het open karakter wordt benadrukt door het ontbreken van (rijen) beplanting ter markering van de perceelsscheidingen.
De belangrijkste beelddragers in de gemeente zijn de op een talud gelegen spoorlijn Purmerend-Hoorn, de Zesstedenweg met aan beide zijden hoog opgaande beplanting, en de Zeevangsdijk welke enkele meters boven het maaiveld uitsteekt. Bebouwing speelt in het landschapsbeeld in de gemeente Zeevang geen grote rol. De vorm van de verschillende dorpen, lintbebouwing, sluit goed aan bij de lijnen in het landschap. Dorp en ommeland vormen in de meeste gevallen een organisch geheel. De gebouwen zijn in het algemeen laag, alleen de kerken steken ver boven de omgeving uit.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

De structuur van het wegennet in de gemeente Zeevang zoals dat er nu ligt bestond al in 1850; er hebben zich tijdens en na de MIP-periode geen belangrijke wijzigingen in voorgedaan. De belangrijkste weg was en is de Zesstedenweg, in de tweede helft van de 17de eeuw aangelegd en gefinancierd door de steden Amsterdam, Purmerend, Monnickendam, Edam, Hoorn en Enkhuizen. Langs de weg zou ook een trekvaart gegraven worden, welke evenwel nooit is voltooid. Sinds 1925 is de Zesstedenweg in beheer bij de provincie Noord-Holland.
De overige wegen in de gemeente Zeevang hadden en hebben een voornamelijk lokale functie. Ze vormen de verbindingen tussen de verschillende dorpen in de gemeente. Opvallend is het feit dat omstreeks 1850 drie van de vijf dorpen aan een doodlopende weg liggen. Voor Beets geldt dat nu nog steeds, terwijl in Middelie de weg pas ná de MIP-periode is doorgetrokken. Alleen in Warder is deze situatie tijdens de MIP-periode veranderd. Tussen 1866 (Afb. 3) en 1906 (Afb. 4) is het nog geen halve kilometer lange weggetje aangelegd dat de dorpen Warder en Oosthuizen met elkaar verbindt.
Waar de structuur na 1850 grotendeels ongewijzigd is gebleven zien we wel grote veranderingen in de kwaliteit van het wegennet. Rond 1850 lagen er in de gemeente Zeevang geen verharde wegen. De Zesstedenweg en de weg van Edam via Warder naar Hoorn, direkt achter de Zeevangsdijk werden als eerste verhard (zie kaart 1866, Afb. 3). Later, omstreeks 1906, waren verreweg de meeste wegen in de gemeente verhard (Afb. 9). Aan het einde van de MIP-periode waren ook de laatste delen van het wegennet, twee stukken op het traject Kwadijk-Oosthuizen en één deel van het traject Edam-Middelie, verhard.
(Zie afbeeldingen 8 en 9)

4.2 Wateren

Het enige voor de scheepvaart van belang zijnde water in de gemeente Zeevang is het meest noordelijke deel van de Purmerringvaart. Dit deel, dat nog net binnen de gemeentegrenzen valt, vormt de verbinding tussen de sluizen van Edam en het Noordhollands kanaal bij Purmerend.
Het deel van de Zesstedentrekvaart dat in de gemeente Zeevang ligt, heeft voor de scheepvaart nooit enig belang gehad. Op het traject Edam-Hoorn stopte men met de aanleg ter hoogte van Oosthuizen. Wel heeft dit doodlopende deel van de trekvaart een belangrijke functie voor de afwatering. Ook de Beemsteruitwatering en de Korsloot (Uitwatering van Kennemerland) in het uiterste noorden van de gemeente hebben ondanks hun omvang en ligging nooit een functie voor de scheepvaart gehad. Oorzaak hiervan is het ontbreken van schutsluizen aan de oostzijde van beide uitwateringen.
Zowel tijdens als na de MIP-periode hebben zich in de wateren van Zeevang geen belangrijke wijzigingen voorgedaan.
(Zie afbeelding 10)

4.3 Dijken en kaden

De gemeente Zeevang telt vanoudsher vele lage dijken en kaden die de vele verschillende poldertjes (zie paragraaf 2.2) van elkaar scheiden.
Al deze polderscheidingen vallen onder het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende sluizen van Kennemerland en Westfriesland. Gedurende de MIP-periode is de ligging en functie van deze lage dijken en kaden onveranderd gebleven. Wel zijn er in die periode een aantal kaden toegevoegd. De lage kaden rond de Heintjes- en Zandbraak werden in

verband met het droogmalen van beide braken aangelegd in resp. 1882 en 1866. Verder werd de Westerkoog in 1865 met de aanleg van de spoorlijn Purmerend-Hoorn gesplitst in twee afzonderlijke waterstaatkundige eenheden: de Kleine en de Grote Koog.
De enige dijk met een zeewaterkerende functie was de Zeevangsdijk langs de Zuiderzee (nu Markermeer). Deze dijk, in het noorden vanaf de Oosterkoog ook wel Zeevangs-keukendijk genoemd, valt zoals vrijwel alle zeedijken ten noorden van Amsterdam onder het Hoogheemraadschap Noordhollandsch Noorderkwartier. De vele bochten in de dijk herinneren aan de even zo vele doorbraken ervan. Uit de beschikbare literatuur wordt echter niet duidelijk of een dergelijke doorbraak zich ook tijdens de MIP-periode heeft voorgedaan. In de Zeevangsdijk liggen in de buurt van Schardam drie sluizen welke in beheer zijn bij het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende sluizen van Kennemerland en Westfriesland: één in de Beemsteruitwatering en twee in de Korsloot. Met de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 verloor de Zeevangsdijk, alhoewel nog steeds onmisbaar als scheiding tussen het IJsselmeer en de laag gelegen polders achter de dijk, een belangrijk deel van haar functie.
(Zie afbeelding 10)

4.4 Spoor- en tramwegen

De opkomst van de spoorwegen in de tweede helft van de vorige eeuw heeft ook in de gemeente Zeevang zijn sporen achtergelaten. Opvallend aanwezig is de dwars door de gemeente lopende spoorlijn Purmerend-Hoorn, deel van het traject Zaanstreek-Enkhuizen. Deze spoorlijn werd in de jaren 1884-1885 aangelegd en later geëxploiteerd door de Hollandsche ijzeren Spoorweg-Maatschappij (HSM). Langs de lijn lagen in de gemeente Zeevang oorspronkelijk drie stopplaatsen: de stations Kwadijk en Oosthuizen en de halte Middelie. Omstreeks 1943 (Afb. 5) was de halte Middelie reeds buiten gebruik gesteld. De stations Kwadijk en Oosthuizen raakten pas ná de MIP-periode in onbruik. De stationsgebouwen zijn in beide gevallen bewaard gebleven.
Op 1 mei 1906 werd de tramlijn Kwadijk-Edam-Volendam geopend. Dit 7,41 kilometer lange normaalsporige traject gaf de steden Edam en Volendam op het station Kwadijk aansluiting op het spoorwegennet van de HSM. Bij laatstgenoemd station werd een grote remise gebouwd. Het betrof de enige door de HSM zelf geëxploiteerde tramlijn. Slechts een klein deel van het traject loopt door de gemeente Zeevang. In 1933 werd de lijn gesloten voor personenvervoer, het goederenvervoer (vis uit Volendam, en steenkolen daar naar toe) ging door tot 1944. De rails werden verwijderd, maar niettemin zijn delen van het traject nog goed herkenbaar.
(Zie afbeelding 11)

4.5 Militaire infrastructuur

Als onderdeel van de Stelling van Amsterdam was ook in de gemeente Zeevang, enkele kilometers ten oosten van Kwadijk aan de Purmerringvaart, een fort geplanned. In 1889 werd begonnen met de aanleg van het nodige aardwerk (aarden wallen e.d.) en de bouw van een genieloods en een fortwachterswoning. Het fort werd niet voltooid, en heeft dan ook nooit een militaire functie gehad. Het aardwerk verdween tijdens een herverkaveling in 1962. Naast enkele grenspalen vormen de loods en de woning de enige overblijfselen.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De structuur van de verschillende dorpen in de gemeente Zeevang vertoont zeer grote overeenkomsten. Niet verwonderlijk als men bedenkt dat het in alle gevallen om oude veenontginningsdorpen gaat, waarbij lintbebouwing de karakteristieke dorpsstructuur is. Gedurende de MIP-periode is er in die structuur vrijwel niets veranderd. Geen van de dorpen en buurtschappen hebben tussen 1850 en 1940 wezenlijke uitbreidingen gekend. Dit beeld wordt bevestigd door het feit dat de bevolkingsaantallen in die periode, zowel voor de dorpen afzonderlijk als voor de gemeente als geheel (tabel 1), nauwelijks veranderd zijn.
Na 1940 is de bevolking van de gemeente Zeevang ongeveer verdubbeld. Deze toename werd opgevangen door het toevoegen van een aantal zeer bescheiden wijkjes aan enkele van de dorpen. Met de oprichting van de gemeente Zeevang in 1970 werd Oosthuizen de belangrijkste plaats. Het ruimtelijk ordeningsbeleid werd er op gericht een eventueel verdere groeiende bevolking in deze plaats te huisvesten. Hiermee zou het kleinschalige, landelijke karakter van de overige dorpen gewaarborgd blijven.

5.2 Oosthuizen

Van oorsprong is het veenontginningsdorp Oosthuizen, nu de belangrijkste plaats in de gemeente Zeevang, een aan de Beemster gelegen lintdorp. Lange tijd bestond het dorp uit niet meer dan enkele boerderijen langs de tegenwoordige Raadhuisstraat en, in het verlengde daarvan het Oosteinde. Weliswaar is de bebouwing zich na het droogmalen van de Beemster en de aanleg van de Zesstedenweg (beide in de 17de eeuw) ietwat gaan concentreren rond de kruising met deze weg, maar dit was op zo'n kleine schaal dat het karakter van de lintbebouwing behouden bleef. De bebouwing rond de kruising was voornamelijk burgelijk van aard, terwijl de rest van het dorp tijdens de MIP-periode vrijwel uitsluitend agrarisch is gebleven.
Ook is de nederzetting in die periode niet gegroeid, wel is de bebouwing op enkele plaatsen enigszins verdicht.
De aanleg en bouw van De Wijzend, een nieuwbouwwijkje compleet met sportpark, vormt de belangrijkste naoorlogse aanvulling op de structuur van de nederzetting. Daarnaast is er na 1940 het een en ander bijgebouwd in de buurt van het voormalige station.

5.3 Beets

Ook de structuur van het veenontginningsdorp Beets wordt gekenmerkt door lintbebouwing. Tijdens de MIP-periode lijkt de ruimtelijke ontwikkeling van de nederzetting stil te hebben gestaan. Het dorp is in die tijd niet gegroeid, en ook heeft de bebouwing, bestaande uit voornamelijk boerderijen met hier en daar een arbeiderswoninkje, zich nauwelijks verdicht. De Voorkamp is een uit één straat bestaand wijkje dat na 1940 werd gebouwd.

5.4 Kwadijk

In het dorp Kwadijk loopt de lintbebouwing van de Purmer in het oosten via het Verloren Einde (deel van Kwadijk) naar de Beemster in het westen. Opvallend is het relatief grote aandeel burgelijke bebouwing in het verder agrarische dorp. Naast een flink aantal burgerhuizen treffen we onder andere ook een school, een watertoren en een station aan. Tijdens de MIP-periode is het dorp niet gegroeid. Wel heeft er enige verdichting plaatsgevonden. Na 1940 is er aan de zuidzijde van het dorp een klein

nieuwbouwwijkje toegevoegd, bestaande uit de Jan Dignumsz- en de Reinoud van Brederodestraat.

5.5 Middelie

Na de aanleg van de spoorweg Zaanstreek-Enkhuizen (1864-1865), met een halte aan het einde van de Dorpsstraat van Middelie, heeft de vrijwel uitsluitend agrarische bebouwing van het lintdorp zich aan die zijde enigszins verdicht. Verder heeft er tijdens de MIP-periode amper verdichting plaatsgevonden. Het dorp is in die tijd ook niet gegroeid. Na 1940 is er tussen Middelie en het gehucht Axwijk, langs de Zijvend, een klein wijkje bijgebouwd waarmee het gehucht aan Middelie vast kwam te liggen.

5.6 Warder

Ook Warder is een lintdorp waar gedurende de MIP-periode bijzonder weinig is veranderd. Het dorp, bestaande uit voornamelijk boerderijen met hier en daar een burgermanswoning, is in die tijd iets in noordwestelijke richting gegroeid. Dit heeft ongetwijfeld te maken met het doortrekken van de Dorpsstraat tot aan Oosthuizen, wat tussen 1866 en 1906 moet zijn gebeurd. Ook heeft er op zeer bescheiden schaal verdichting van de bebouwing plaatsgevonden. Na 1940 is er in de nederzettingsstructuur van Warder niets meer veranderd.

5.7 Verspreide bebouwing

Voor 1850 bevond de verspreide bebouwing in de gemeente Zeevang zich voornamelijk langs de binnenkant van de Zeevangsdijk. Tijdens de MIP-periode is de hoeveelheid bebouwing langs deze dijk flink toegenomen. In het noorden, ter hoogte van de verschillende uitwateringen van de Schermerboezem is uit deze verspreide bebouwing ooit (voor 1850) het buurtschap Schardam ontstaan. Hetzelfde geldt voor het iets zuidelijker langs de dijk gelegen buurtschap Etersheim.
In de verschillende polders zelf was gedurende de MIP-periode nauwelijks verspreide bebouwing te vinden. Voor de kleinere polders geldt dit nog steeds, alleen in Polder de Zeevang is de verspreide bebouwing met de aanleg van een aantal nieuwe wegen na 1940 in aantal toegenomen. Het meest in het oog springt hierbij de aanleg van een aardgaswinningsstation tussen Middelie en Oosthuizen.
Tot slot van deze paragraaf mag het buurtschap Hobrede aan de Beemsterringdijk niet onvermeld blijven. In deze kleine concentratie van bebouwing lijkt de ruimtelijke ontwikkeling de laatste paar eeuwen stil te hebben gestaan. Tijdens de MIP-periode is het gehucht niet gegroeid. Ook van verdichting van de bebouwing is, zelfs tot op de dag van vandaag, nauwelijks sprake geweest. Wel heeft de aanleg van twee nieuwe wegen, dwars door de polder, na 1940 geleid tot een toename in de verspreide bebouwing in de buurt van Hobrede.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Oosthuizen

De bebouwing van Oosthuizen uit de periode 1850-1940 is gelegen aan het Westeinde, de Raadhuisstraat en het Oosteinde. Het Westeinde is eenzijdig bebouwd met arbeiderswoningen en enige woningen voor notabelen nabij de oude Nederlands Hervormde Kerk. De eenvoudige woningen hebben één bouwlaag met zadelkap en de noklijn evenwijdig aan de straat. De grotere woningen zijn iets van de weg teruggelegen, hebben ook één bouwlaag onder schilddak en veelal een doorgetrokken middenpartij van de voorgevel. Dit middendeel is, evenals de hoekpilasters, risalerend met het entree in een portiek en bekroond met een zadeldak waartegen een bewerkte windveer is aangebracht. Tevens is er veelvoudige toepassing van gecementeerde lijsten en sterelementen.
De achtertuinen van alle objecten grenzen aan de Beemsterringvaart. Bij de kerk, aan het begin van de Raadhuisstraat bevindt zich een concentratie van middenstandswoningen. Deze panden hebben één bouwlaag met schild- en mansardedaken en hun noklijn is haaks op de weg gericht. De gevelbehandeling is veelal met contrasterende baksteen opgebouwd en de zijzijde veelal in houten rabat uitgevoerd. Opvallend is even verderop een grote voormalige kaasfabriek (circa 1940) op nr. 41 met drie bouwlagen onder zadeldaken. Vanaf hier krijgt de straat het karakter van een (moderne)winkelstraat. Geheel aan de oostzijde van de Raadhuisstraat zijn enige bijzondere woningen voor notabelen gesitueerd (circa 1850), alsook het gemeentehuis (1909) en het voormalige postkantoor (circa 1890). Deze panden hebben twee hoge bouwlagen met schilddaken; in de baksteengevels zijn natuursteen, gecementeerde lijsten en sierelementen royaal toegepast. De woningen voor notabelen liggen iets terug van de straat en zijn eigenlijk overgedimensioneerd voor een dorp als Oosthuizen. Aan de oostzijde bevindt zich een kleine Rooms Katholieke Kerk.
Deze kerk huist sinds 1953 in een normaal ogende woning van één bouwlaag met schilddak en doorgetrokken middenpartij.
Ten westen van het kruispunt met de Zesstedenweg ligt in het verlengde van de Raadhuisstraat het Oosteinde. Na een aantal middenstandswoningen met veelal een mansardekap krijgt de bebouwing weer een agrarisch karakter: boerderijen van het type stolp en kleine groepjes arbeidershuizen.
Haaks op het Oosteinde is aan de Warderweg een groepje middenstandswoningen (circa 1910) meer complexmatig gerealiseerd. Deze panden hebben één bouwlaag met mansarde- of geknikte schilddaken en royaal gebruik van siersteen in de gevel.
Vermeldenswaard voor dit deel van Oosthuizen is het oude spoorwegstation (1885) dat volgens hetzelfde ontwerp is gebouwd als het station te Kwadijk.

6.2 Beets

De bebouwing langs de lange Dorpsweg van het gehucht Beets bestaat voornamelijk uit agrarische bebouwing en arbeiderswoningen. De boerderijen zijn gewone stolpen of stolpen met voorhuizen onder schilddak en zijn alle aan de noordzijde van de Dorpsstraat gesitueerd. De arbeidershuizen bestaan uit één bouwlaag met zadeldak waarvan de noklijn veelal evenwijdig aan de straat ligt. De meeste objecten zijn met zwarte pan gedekt. Nabij de kern van Beets staan enige middenstandswoningen. Deze panden bestaan uit anderhalf tot twee bouwlagen onder mansardekap en hebben ter versiering verschillend gekleurde baksteen. Geheel aan de westzijde, ter hoogte van de brug over de Beemsterringvaart, zijn nabij de kruising Dorpsweg en Het Laantje enige winkels en bedrijfsgebouwen

gesitueerd. Uit de periode 1850-1940 zijn in Beets geen bijzondere objecten aangetroffen.

6.3 Kwadijk

De bebouwing van Kwadijk is tussen de Purmerringvaart en de Beemsterringvaart gelegen. Met uitzondering van een stuk aan de westzijde is de Kwadijk tweezijdig bebouwd met voornamelijk agrarische bedrijven, woningen voor notabelen, middenstandswoningen en arbeiderswoningen. De boerderijen zijn van het langhuistype met veelal een hooihuis aan de achterzijde. De notabelen woningen zijn rond de Nederlands Hervormde Kerk gesitueerd en bestaan uit één hoge bouwlaag met afgeknot schilddak waarop veelal een zwarte kruispan is gelegd. Deze panden hebben een risalerende middenpartij en veelal gecementeerde lijsten en wenkbrauwen. De middenstandswoningen en arbeiderswoningen bestaan uit één bouwlaag met mansarde-, respectievelijk zadelkap, waarvan de noklijn veelal evenwijdig aan de straat ligt. In de gevels is veel contrasterende baksteen toegepast en de windveren zijn royaal bewerkt. Verder zijn in Kwadijk de volgende objecten vermeldenswaard: de school en woning (circa 1890) aan de Kwadijk (nr. 937), het voormalig gemeentehuis (1912) op nr. 80, de pastorie (1889) op nr. 84, de watertoren (1925) op nr. 39 naar ontwerp van ir. B.F. van Nievelt, en het voormalige station (1884) aan de Stationsweg nr. 25.

6.4 Middelie

In Middelie resteert nog nauwelijks gave bebouwing uit de periode 1850-1940. De zuidzijde van Middelie is tweezijdig bebouwd met middenstandswonigen en meer noordwaarts heeft de bebouwing een meer agrarisch karakter. Vermeldenswaard is hier de kerk en pastorie (1899) van de Doopsgezinde Vermaning (nr. 79 en nr. 76) met neo-romaanse stijlkenmerken.

6.5 Warder

De bebouwing van het gehucht Warder staat aan weerszijden van de weg en heeft ten westen van de Nederlands Hervormde Kerk een agrarisch karakter en ten oosten zijn meer 20ste-eeuwse rentenierswoningen gebouwd. De boerderijen zijn van het type stolp en hebben soms een hooihuis aan de achterzijde. De stolpboerderijen zijn vrij eenvoudig uitgevoerd en zijn soms voorzien van een doorgetrokken middenpartij met houten topschot. Tussen de boerderijen zijn arbeiderswoningen gesitueerd, veelal onder schilddak en de noklijn evenwijdig aan de weg.
De rentenierswoningen bestaan uit één bouwlaag met schilddak en zwarte kruispan. De middenpartij is risalerend en doorgetrokken en de gehele gevel is versierd met gecementeerde banden en lijsten. In het centrum staat de Nederlands Hervormde Kerk (1897) op Warder nr. 122 met neo-classisistische stijlkenmerken.

6.6 Buitengebied

In het buitengebied heeft de bebouwing een agrarisch karakter. Veelal eenvoudige stolpboerderijen, soms met verhoogde middenpartij, zijn verspreid over de polder gesitueerd met concentraties nabij Hobrede, Schardam en Etersheim. In Etersheim wordt deze bebouwing aangevuld met de voormalige school (nr. 8), pastorie (nr. 9) en kerk (nr. 10), alle uit 1905 daterend. Tevens is in het buitengebied vermeldenswaard de resten van het Fort te Kwadijk (1895), waarvan alleen de genieloods en de opzichterswoning gebouwd zijn en het grote gemaal (1875) aan de Zeevangdijk nr. 2 naar ontwerp van W.C. en K. de Wit.

Verantwoording inventarisatie

Bij de inventarisatie van objecten uit de MIP-periode in de gemeente Zeevang is gekeken naar gaafheid, detaillering en de eventuele architectuur- of lokaalhistorische waarde.
Gebouwen met een bijzondere functie als scholen, kerken, postkantoren, stations en raadhuizen, zijn voor zover uit de MIP-periode stammend integraal opgenomen in de inventarisatie, alleen al op grond van hun historische-functionele waarde.
Binnen de groep objecten in de kernen en het buitengebied is getracht een overzicht te geven van de meest gave exemplaren van de verschillende voorkomende types van woonhuizen en boerderijen.
De gemeente Zeevang kende in de periode 1850-1940 voornamelijk verdichting en uitbreiding van bebouwing langs de bestaande infrastruktuur. Inventarisatie op basis van een stedebouwkundige typologie werd derhalve niet relevant geacht.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorichem 1839-1851.

Beschrijving van de provincie Noord-Holland, behorende bij de Waterstaatskaart, directie Algemene Dienst van Rijkswaterstaat, 's Gravenhage 1950.

Colenbrander, B.W. e.a., *Molens in Noord-Holland, inventarisatie van het Noordhollands molenbezit*, Amsterdam 1981.

De bodem van Noord-Holland, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen 1974.

Don, P., *Kunstreisboek Noord-Holland*, Zeist 1987.

Gemeentebestuur Zeevang, *Gids voor de gemeente Zeevang*, Eindhoven 1989.

Jaarboek voor de provincie Noord-Holland, 121e jaargang, Amsterdam 1991.

Kooiman, D., *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Alphen aan de Rijn 1936.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, deel G: Waterland/Zaanstreek/ Centraal Noord-Holland, uitgevoerd door Buro Maas te Zeist in opdracht van de Dienst Ruimte en Groen van de Provincie Noord-Holland, Haarlem 1985.

Rapport der provinciale commissie van de gemeentelijke indeling van Noord-Holland, Tweede deel, Haarlem 1951.

Vries, G. de, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem 1864.

Vries, G. de, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, bewerkt door J.W.M. Schrorer, Haarlem 1894.

Tabel

Bevolking van de huidige gemeente Zeevang tussen 1850 en 1940

Jaar	totaal	mannen	vrouwen
1851	2.700		
1860	2.861		
1870	3.173		
1875	3.236		
1880	3.363		
1890	3.583	1.776	1.807
1900	3.424	1.669	1.755
1910	3.225	1.581	1.644
1920	3.185	1.552	1.633
1925	3.085	1.545	1.540
1930	2.893	1.456	1.437
1940	2.733		

Bron: Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland, ETD Noord-Holland 1987.

2. Militaire Topografische Kaart, blad 19, verkend in 1858, gegraveerd in 1864.

3. J. Kuyper, *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland*, Groningen 1984. Samengesteld door de auteur uit de kaartbladen Beets, Kwadijk, Middelie, Oosthuizen en Warder,1866.

4. *Historische Atlas Noord-Holland*, Den Ilp 1989. Kaartbladen 263, 280, 296 en 297, verkend tussen 1892 en 1895, herzien tussen 1904 en 1906.

5. Army Map Service M831, Washington D.C. 1943. Kaartbladen 345, 349 en 350. Grootste deel van het kaartbeeld herzien in 1940/1941.

6. Topografische kaart 1: 25.000, 1983. Door auteur verkleind.

7. Bodemkaart gemeente Zeevang. Door auteur getekend op basis van *De bodem van Noord-Holland*, Wageningen 1974.

8. Landwegen in de huidige gemeente Zeevang rond 1850, door auteur getekend.

9. Landwegen in de huidige gemeente Zeevang rond 1906, door auteur getekend.

10. Waterhuishouding in de huidige gemeente Zeevang tussen 1850 en 1940, door auteur getekend.

11. Spoor-en tramwegen in de huidige gemeente Zeevang tussen 1850 en 1940, door auteur getekend.

12. Plattegrond Oosthuizen 1990.

13. Plattegronden Beets, Kwadijk en Middelie 1990.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

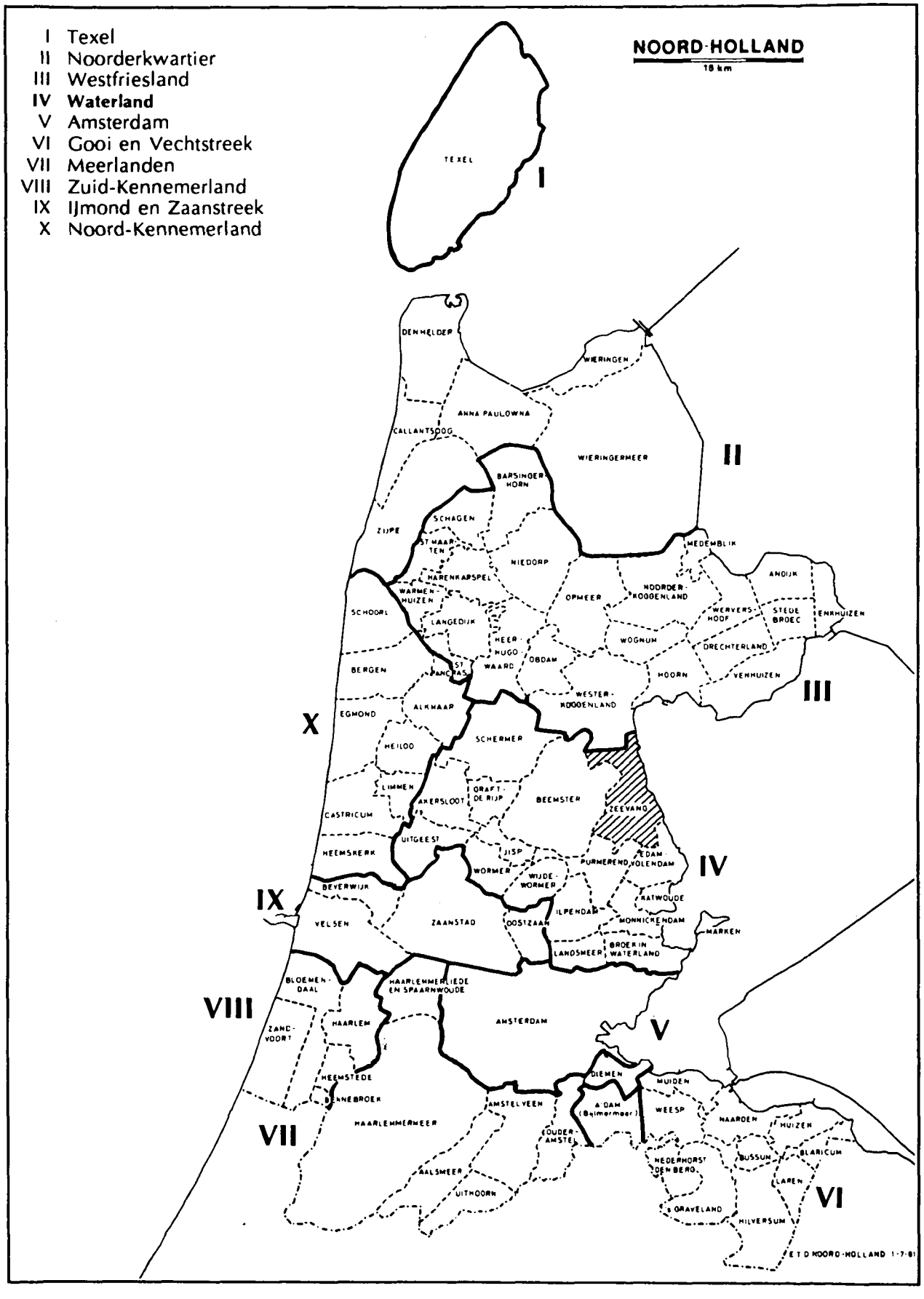

Zeevang

2. Gemeente Zeevang in ±1850 met huidige gemeentegrens

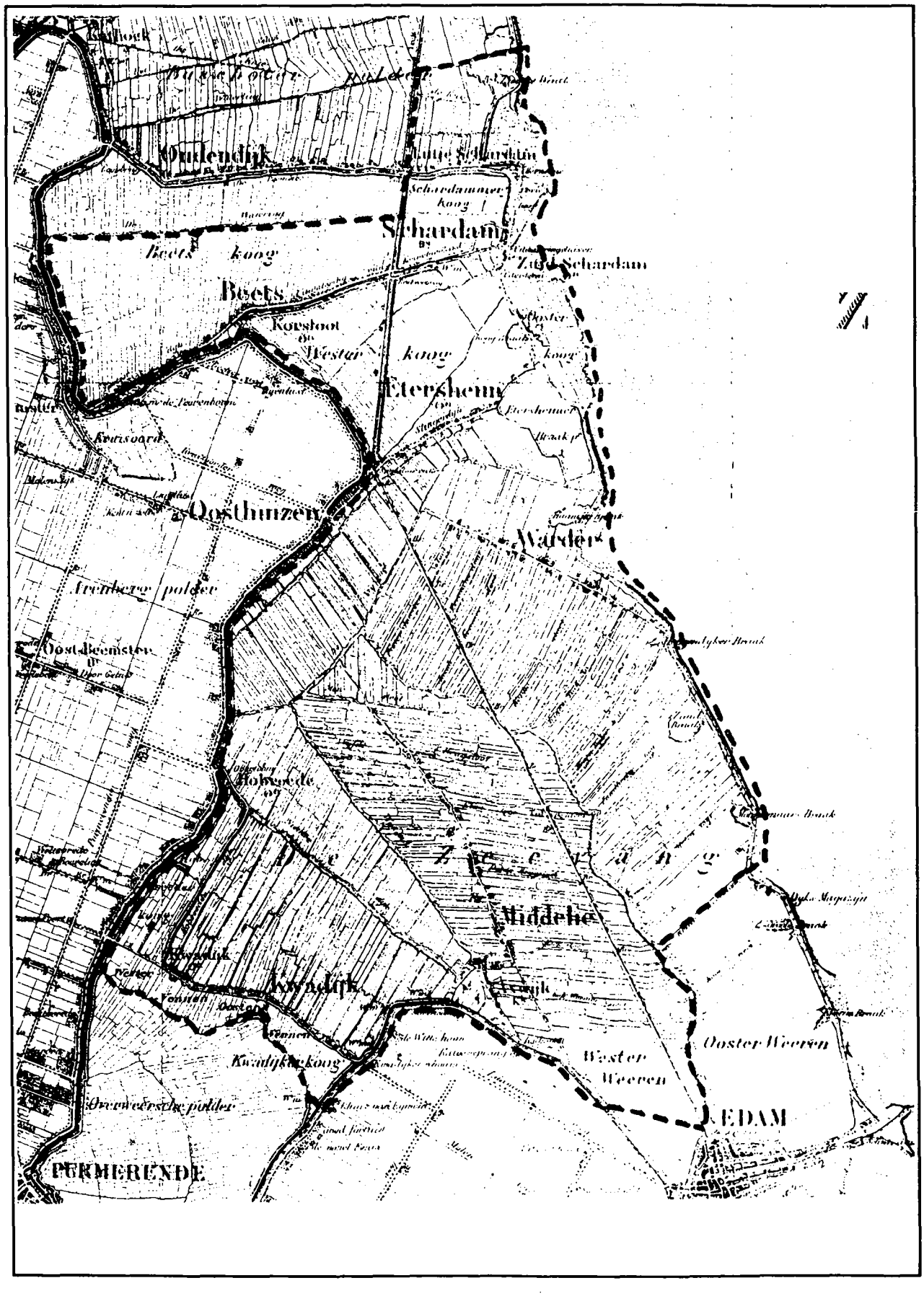

3. Gemeente Zeevang in 1866 met huidige gemeentegrens

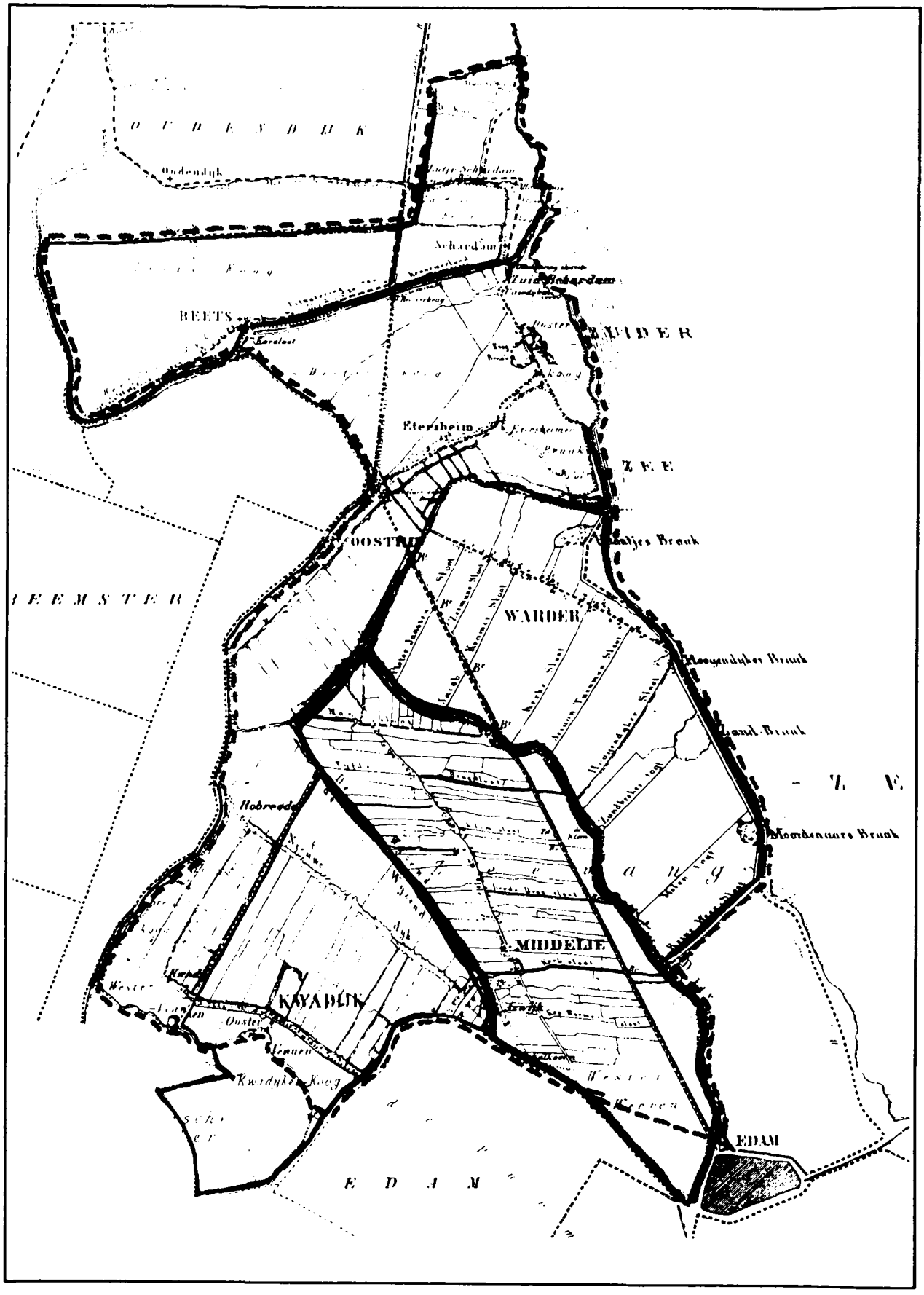

4. Gemeente Zeevang in ±1904-1906 met huidige gemeentegrens

5. Gemeente Zeevang in ±1943 met huidige gemeentegrens

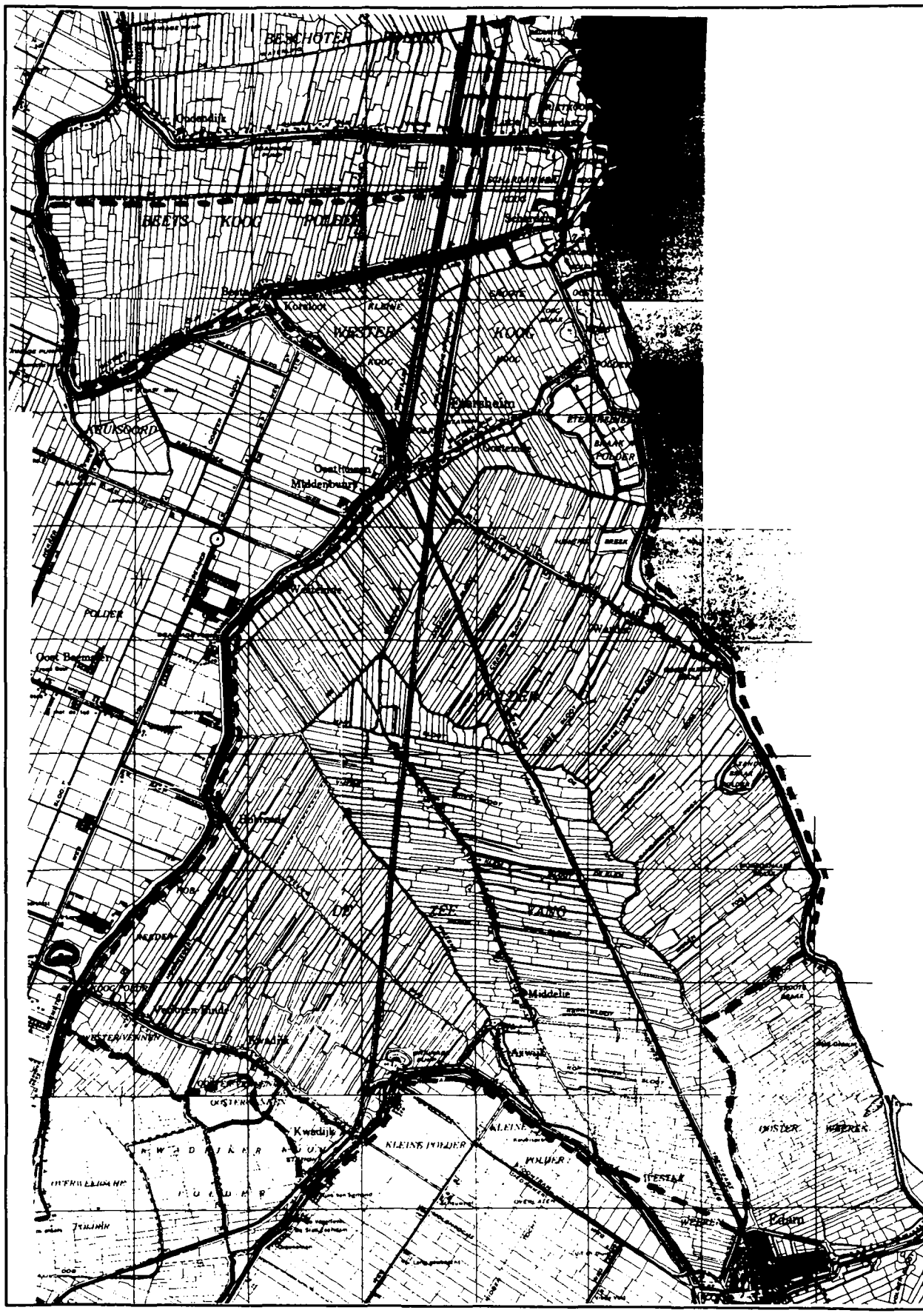

6. Gemeente Zeevang in 1983 met huidige gemeentegrens

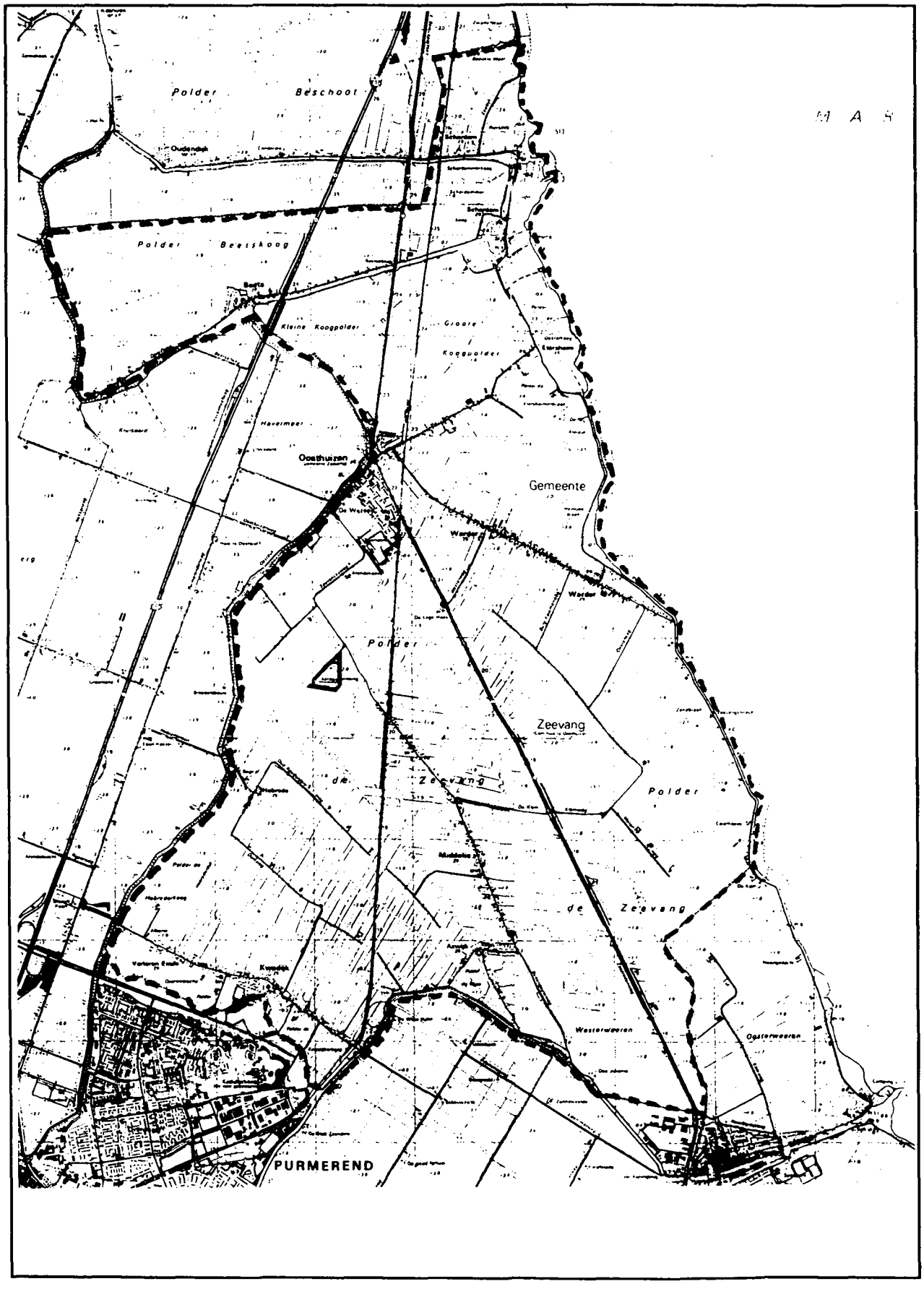

7. **Bodemkaart gemeente Zeevang**

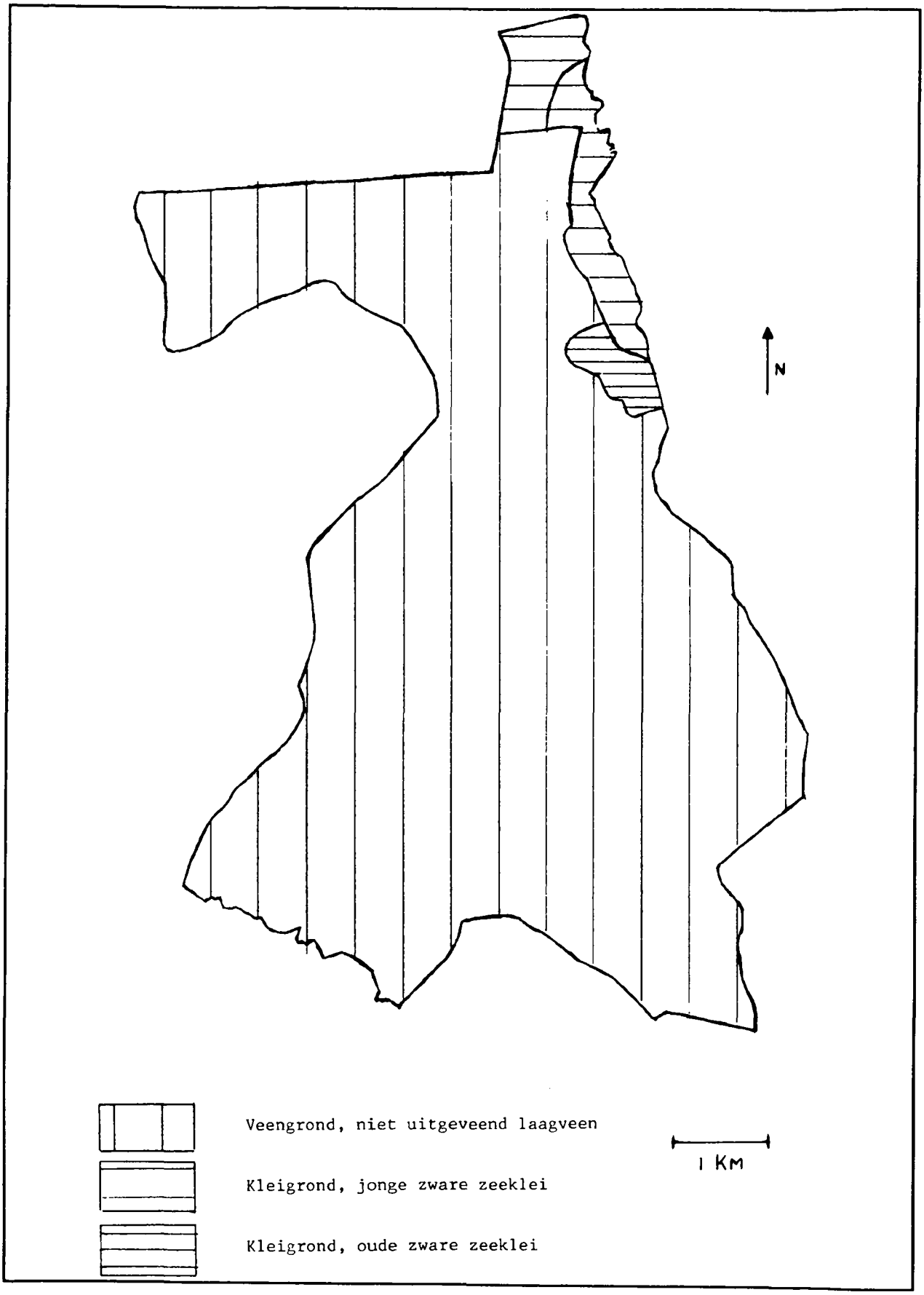

8. Landwegen rond 1850 in de huidige gemeente Zeevang

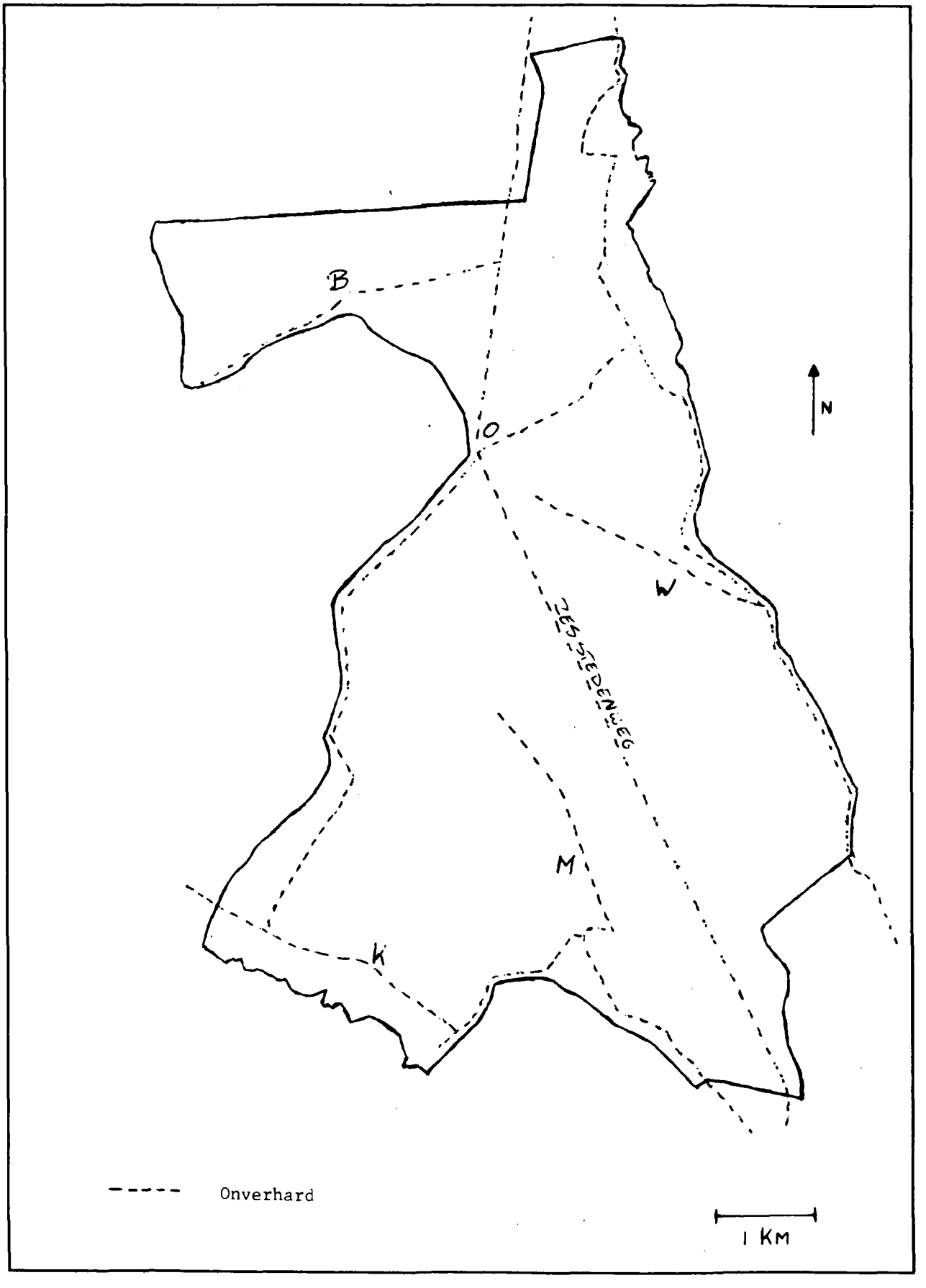

9. Landwegen rond 1906 in de huidige gemeente Zeevang

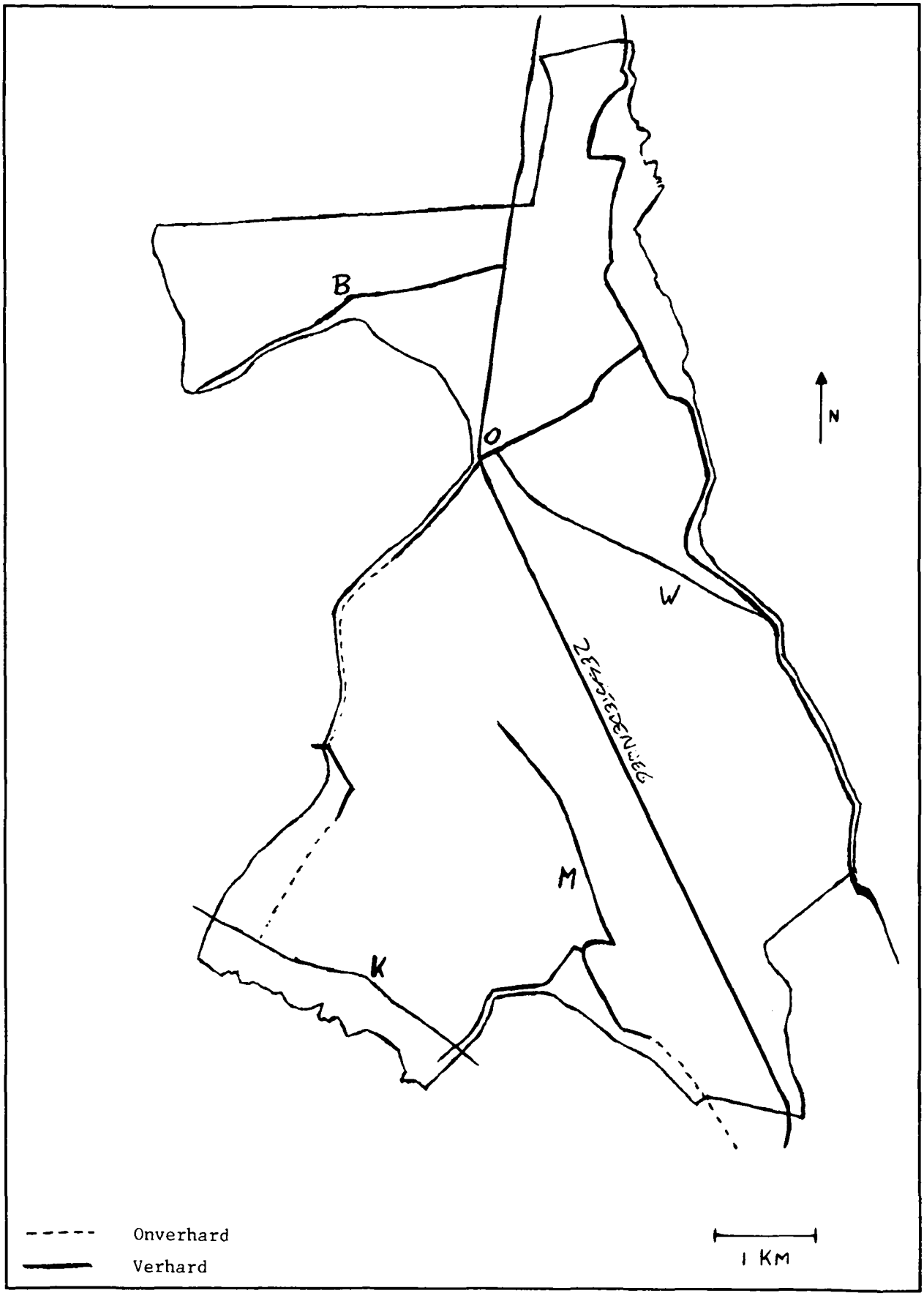

10. Waterhuishouding tussen 1850-1940 in de huidige gemeente Zeevang

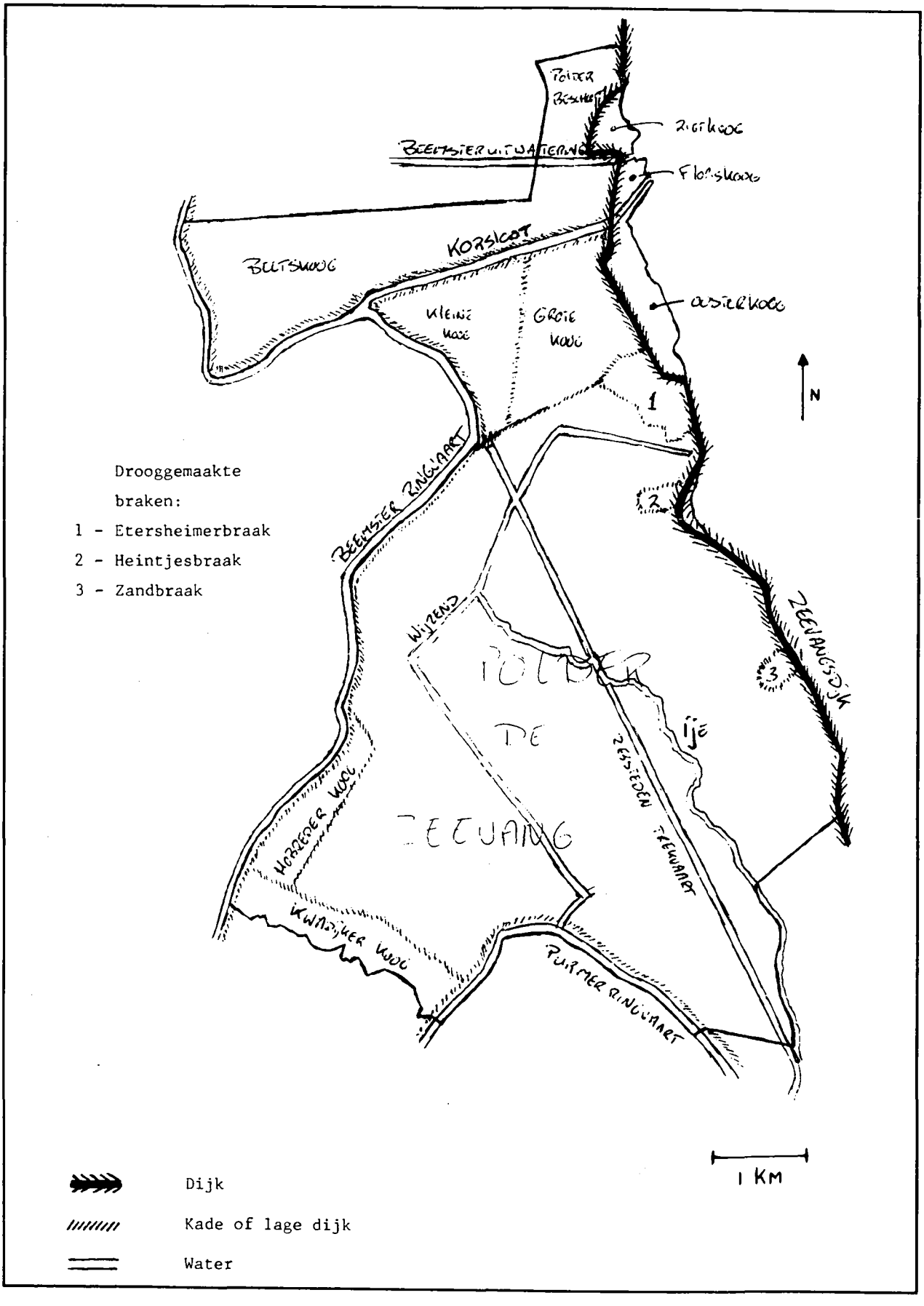

11. Spoor- en tramwegen tussen 1850-1940 in de huidige gemeente Zeevang

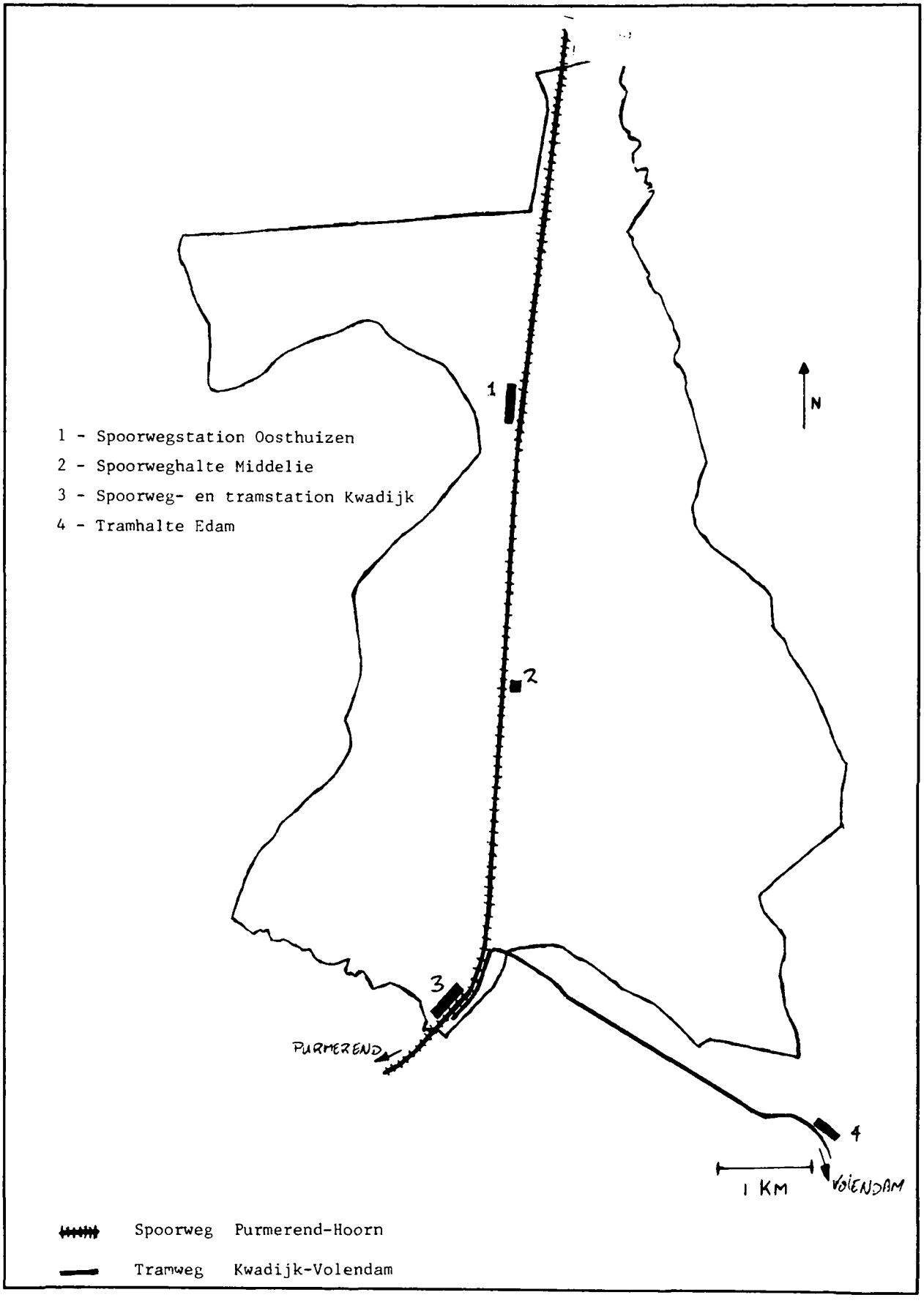

12. Gemeente Zeevang; de kern Oosthuizen in 1990

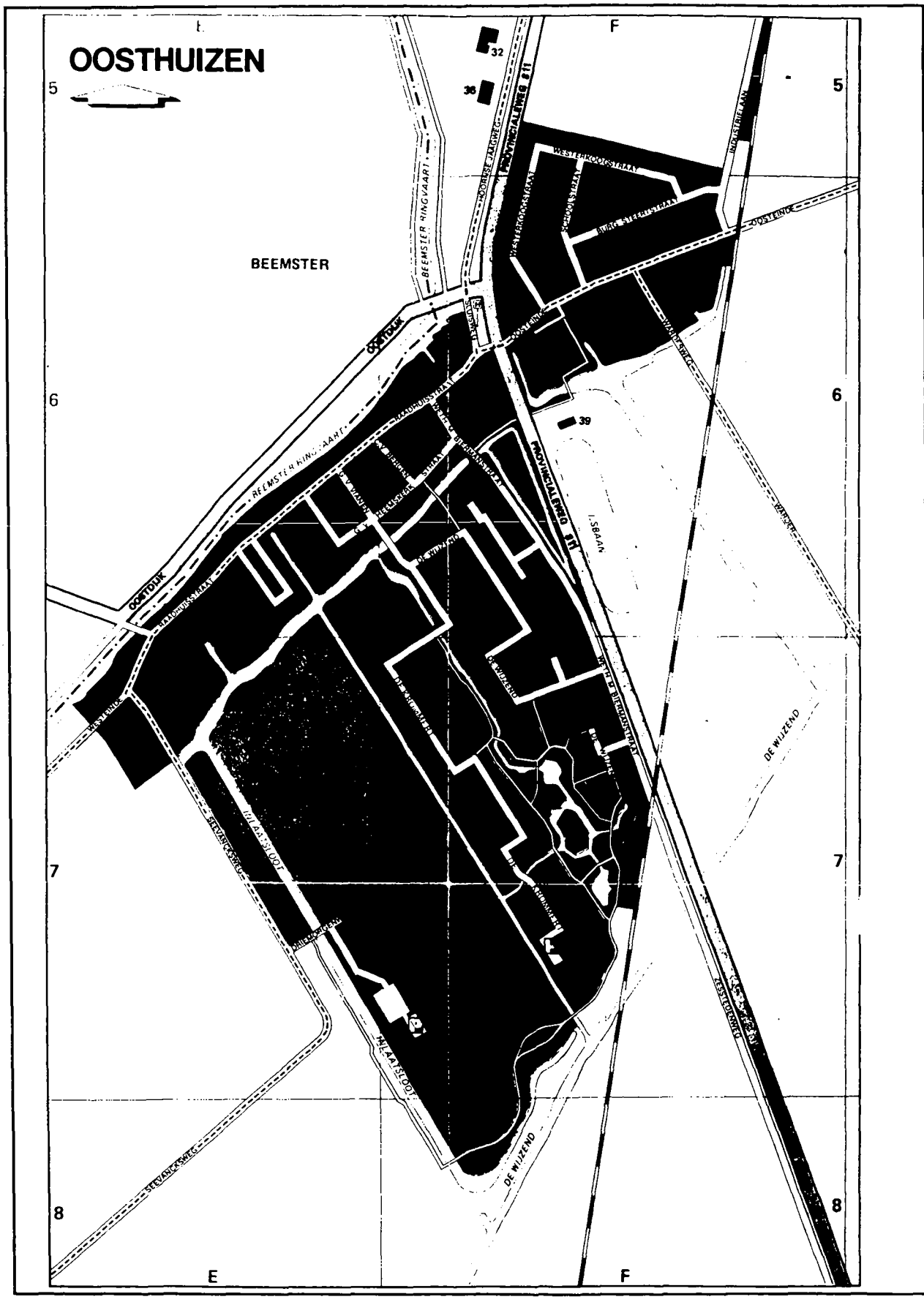

13. Gemeente Zeevang; de kernen Beets, Kwadijk en Middelie in 1990

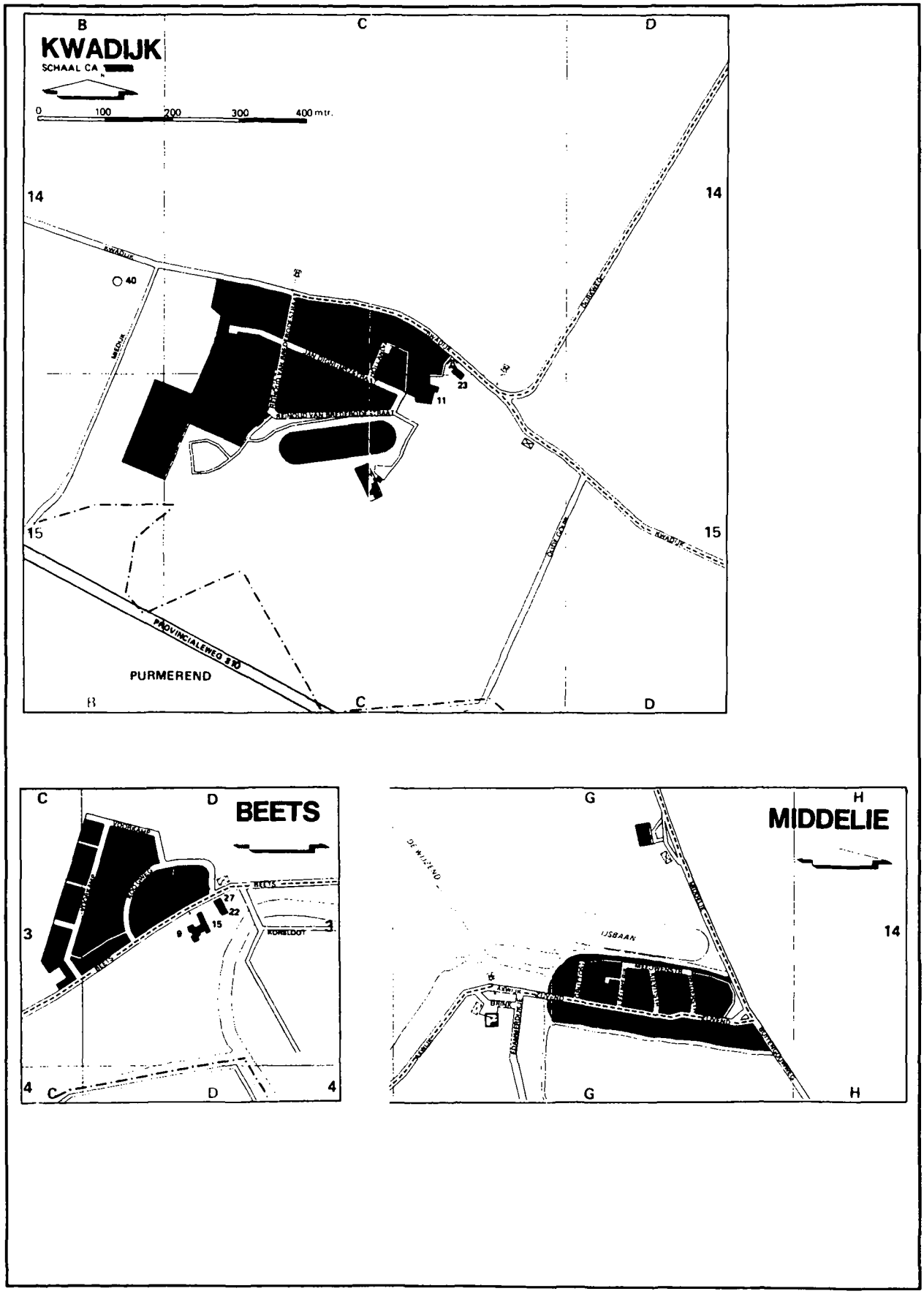

Register

Zeevang/Zeevang

001	Dorpsweg 15	Boerderij	9296
002	Dorpsweg 19	Boerderij	9297
003	Dorpsweg 31	Boerderij	9298
004	Dorpsweg 57	Woning	9299
005	Dorpsweg 59	Woning	9300
006	Dorpsweg 86	Boerderij	9301
007	Dorpsweg 91	Woning	9302
008	Dorpsweg 115	Woning	9303
009	Dorpsweg 121	Boerderij	9304
010	Dorpsweg 131	Boerderij	9305
011	Dorpsweg 4;5	Woning	9306

Zeevang/Kwadijk

012	Kwadijk 39	Watertoren	9307
013	Kwadijk 49	Woning	9308
014	Kwadijk 50	Boerderij	9309
015	Kwadijk 80	Woning/peuterspeelzaal	9310
016	Kwadijk 84	Dubbel woonhuis	9311
017	Kwadijk 93	Woning en school	9312
018	Kwadijk 131	Woonhuis	9313
019	Kwadijk 157	P.E.N. huisje	9314
020	Kwadijk bij	Brug	9315
021	Stationsweg 25; 26; 27	Woning en kantoor	9316
022	Zeevangsdijk 2	Gemaal	9317
023	Zeevangsdijk 3	Machinistenwoning	9318
024	Zeevangsdijk 4	Bedrijfspand	9319
025	Zeevangsdijk 8	Boerderij	9320

Zeevang/Middelie

026	Axwijk 4	Woning	9321
027	Axwijk 15	Woonhuis	9322
028	Axwijk 18	Woning	9323
029	Middelie 2	Elektriciteitshuisje	9324
030	Middelie 76	Pastorie	9325
031	Middelie 79	Kerk	9326
032	Middelie 98	Woning	9327

Zeevang/Oosthuizen

033	Industrielaan 3	Industriegebouw	9328
034	Raadhuisstraat 3	R.K. Kerk	9329
035	Raadhuisstraat 5	Woonhuis	9330
036	Raadhuisstraat 6	Woning	9331
037	Raadhuisstraat 7	Woonhuis	9332
038	Raadhuisstraat 15	Herenhuis	9333
039	Raadhuisstraat 22	Raadhuis	9334
040	Raadhuisstraat 41	Leegstaand	9335
041	Raadhuisstraat 52	Herenhuis	9336
042	Raadhuisstraat 59	Woning	9337
043	Warderweg 2-13	Woningen	9338
044	Westeinde 1	Woning	9339
045	Westeinde 9	Woning	9340
046	Westeinde 11	Notabelen woning	9341
047	Westeinde 29	Woning	9342

Zeevang/Warder

048	Warder 63	Boerderij	9343
049	Warder 108	Woning	9344
050	Warder 111	Woning	9345
051	Warder 122	Sporthal	9346
052	Warder 126	School	9347
053	Warder 135	Woning	9348
054	Warder 138	Woning	9349
055	Warder 149	Woning	9350

Zeevang/Buitengebied

056	Etersheim 8	Woning	9351
057	Etersheim 9; 10	Woning; Begraafplaats	9352
058	Etersheim 14	Arbeiderswoning	9353
059	Hobrede 49	Boerderij	9354
060	Drechtldse Westerdijk 34	Boerderij; Gemaaltje	9355
061	Laag Schardammerweg 2	Boerderij	9356
062	Laag Schardammerweg 3	Middenstandswoning	9357
063	Laag Schardammerweg 9; 10	Dubbel woonhuis	9358
064	Schardam 17	Boerderij	9359
065	Eterheimerdwarsweg 29	Woning	9360
066	Westeinde 65	Boerderij	9361

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
ir. R.L. Lourijsen en M.J.B. van den Beemt
Afdeling Cultuur en Educatie, cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, oktober 1993

Zeevang